

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב

ביום שישי ד' ניסן תשפ"ד, יצא הנער בנימין אחימאיר הי"ד, לרעות צאן בחבל בנימין, כדרכו מדי יום ביומו. בשעות הצהריים של אותו היום חזר העדר למקומו, ללא בנימין, שהוכרז כנעדר. בגלל החשש המיידני לשלומן, מיד החלו חיפושים נרחבים אחריו אשר נמשכו גם לאחר כניסת השבת. עד שלמחרת בבוקר, למרבה הצער, הוא נמצא ללא רוח חיים הי"ד.

בנסיבות המקום והזמן של מקרה זה, לא היה כל ספק, שהחיפושים חייבים להימשך בשבת, מחמת החשש המובהק של פיקוח נפש, הדוחה שבת.

אמנם לעיתים, כאשר חיפושים אחרי נעדר נמשכים מספר ימים, סיכויים למצוא את הנעדר בחיים, הולכים ופוחתים. ובמקרה מסוג זה דן הרב רבי ברכיהו, הרב הראשי של המשטרה (קובץ אמונת עיתך, תשע"ח, גליון 18, עמ' 103), כאשר בחול המועד פסח תשע"ו נסחפו שלושה נערים לתוך הכנרת, ולאחר חמשה ימים, בערב שביעי של פסח, והסתפק - האם מותר להמשיך את החיפושים גם ביום טוב, בשלב שברור כי הסיכויים למצוא את הנעדרים בחיים, קלושים ביותר.

א. במשנה (יומא פג, א) נאמר: "מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, **ספק חי ספק מת**, ספק נכרי ספק ישראל, **מפקחין עליו את הגל**". ובגמרא (שם פה, א) הוסיפו: "ולא מיבעיא ספק חי ספק מת דישראל, אלא אפילו ספק נכרי ספק ישראל מפקחין. מצאוהו חי מפקחין, פשיטא, לא צריכא, **דאפילו לחיי שעה**". דינים אלו נפסקו ללא חולק בשלחן ערוך (או"ח סי' שכט סע' ג-ד) "מי שנפלה עליו מפולת, ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו שם, מפקחין עליו **אע"פ שיש בו כמה ספיקות**. אפילו מצאוהו מרוצץ [איבריו מרוסקים], שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה".

עוד נפסק שם (סע' ב) "**אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב**", ובטעם הדבר כתבו תוספות (יומא פה, א ד"ה לפקח) בשם ר"י: "דהיינו טעמא משום דכתיב וְחַי בָּקָהּם ולא שימות בהם, **שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל**". ובהלכות חולה בשבת (או"ח סי' שכח סע' י) נפסק: "כל חולי שהרופאים אומרים שהוא סכנה, אף על פי שהוא על הבשר מבחוץ, מחללים עליו את השבת. ואם רופא אחד אומר צריך, ורופא אחד אומר אינו צריך, מחללים. ויש מי שאומר שאין צריך מומחה, דכל בני אדם חשובים מומחים קצת, **וספק נפשות להקל**".

לפנינו דברים ברורים, מותר לחלל שבת אפילו אם יש רק **ספק** פיקוח נפש, ואפילו כשהספק הוא "מיעוט", היות ו"אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב". כמו כן, מותר לחלל שבת עבור "חיי שעה" - כדי שהניצול יחיה אפילו רגע קל. אולם לא נתברר האם דין זה נכון גם כאשר הספק "מיעוט" קלוש ביותר, וצ"ע.

חילול שבת לחפש אחר נעדר - מה מוגדר "פיקוח נפש"

ב. ידידי הרב מרדכי הלפרין, מספר (קובץ אסיא, כרך ט עמ' 196) על מעשה שהיה, וממנו נלמד על חילוקי הדעות בין הגרש"ז אויערבך והגר"ש אלישיב, מה מוגדר "פיקוח נפש" המתיר חילול שבת לצורך חיפוש אחר נעדר:

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב - 14

"בתקופת החורף לפני כחמש עשרה שנה באחד מימי שישי אחר הצהריים נקראתי בדחיפות לטלפון, מן הצד השני של הקו שמעתי הורים מודאגים. בנם, תלמיד ישיבה גבוהה, היה אמור להגיע זה מכבר לבית הוריו עם חבר אורח לשבת. השעה כבר מאוחרת כשעה לפני השקיעה, והילד איננו. שיחה קצרה עם חבריו לחדר בישיבה, רק הגדילה את התעלומה. הבחור נעדר מחדרו ומלימודיו מזה שלושה ימים. שקית התפילין שלו נשארה מיותרת בחדר, ולאיש מחבריו לא היה מושג לאן הוא נעלם. מועד כניסת השבת הלך והתקרב, אולם טרם שקיעת החמה ניתן היה לבצע שני בירורים נוספים. באותו שבוע התקיימו הפגנות בצפון העיר, והמשטרה ביצעה מעצרים נרחבים בין המפגינים. פניה למטה המשטרה במגרש הרוסים בירושלים העלתה ששמו איננו כלול, לא ברשימת העצורים ולא ברשימת נפגעי תאונות דרכים של הימים האחרונים. סמוך לשקיעה הודעתי להורי הנעדר על תוצאות הבירורים. כשעה אחר כך, עם גמר תפילות ליל השבת, שאלתי את הרב יוסף שלום אלישיב, איך להתייחס למצב הזה - **האם המצב מוגדר כפיקוח נפש**, האם מותר לי, או האם אני אף מחוייב להתחיל בחיפושים ובניסיונות לאתר את הבחור בשבת, תוך כדי פעולות הכרוכות בחילול שבת. הרב אלישיב חשב קימעא, וענה בהחלטיות: "מי יאמר שהבחור באמת נמצא בסכנה ומי יאמר שחילול השבת שלך יוכל לעזור, לכן אין לחלל את השבת".

הרב הלפרין ממשיך לספר: "בשבת בבוקר צעדתי ממאה שערים לגבעת מרדכי, כדי להעביר שיעור שבועי בבית הכנסת. בדרכי עברתי דרך שערי חסד, וכיוונתי את השעה למועד סיום תפילתו של הגרש"ז אויערבך בבית הכנסת הגר"א. ליוויתי את הרב לביתו, סיפרתי לו בפרוטרוט את הסיפור כולו, כולל תשובתו של הרב אלישיב. הוספתי שאינני מרגיש בנוח עם התשובה, במיוחד לאור כללי פיקוח נפש שזכיתי ללמוד במהלך השנים מפי הגרש"ז עצמו. לאחר מחשבה הורה לי הגרש"ז אויערבך **להתייחס למצב כפיקוח נפש**, לנסוע מיד, ולהתחיל בכל הפעולות הנדרשות לנסות לאתר את הבחור כאילו יום חול היום. על השאלה האם מותר להמתין עוד כשעתיים עד גמר השיעור שממתינים לו משתתפים רבים, ענה בשלילה מוחלטת: "**מדובר בפיקוח נפש ואסור בשום פנים לדחות את התחלת החיפושים**".

בהתאם להוראתו נסעתי, אספתי את גיסי [מנהל רוחני בישיבה גבוהה], והחלנו בחיפושים. התקשרתי למשטרה קיבלתי את כל הפרטים הנוגעים להפעלת המערכת המשטרתית לאיתור נעדרים ונסענו למטה המשטרה במגרש הרוסים. יחד עם הקצין האחראי נגשנו לבית המעצר, ותעודות הזיהוי של כל העצורים הוצגו אחת אחרי השניה. לפתע אורו עיני. תמונתו של הבחור הנעדר הופיעה על אחת התעודות. בבדיקה נוספת התברר שאכן מדובר בנעדר. בירור קצר העלה שהנ"ל נעצר בידי המשטרה כשנקלע באקראי לאזור ההפגנות בצפון ירושלים והובא למגרש הרוסים. מובן שסיימנו כאן את החיפושים. הודינו לקצין המשטרה. המכונית נשארה במקומה, וצעדנו לבשר להורים המודאגים על המציאה".

סיפור זה ממחיש את חילוקי הדעות בהכרעה למעשה, במצבים שהחשש לסכנת נפשות אינו כל כך גדול. הגרש"ז אויערבך סבר, כי גם חשש לחייו של הנעדר הנראה כ"רחוק" ו"מועט", נחשב פיקוח נפש המחייב חילול שבת לאלתר. אולם הגרי"ש אלישיב, דקדק באחוזי הסכנה הנשקפים לחיי הנעדר. וכאשר התעוררו לו ספקות בדבר התועלת שיש בחילול השבת להצלת חיי הנעדר - "מי יאמר שהבחור באמת נמצא בסכנה ומי יאמר שחילול השבת שלך יוכל לעזור", הורה שאין זה מצדיק להתיר חילול שבת במקרה זה.

דעת הגרי"ש אלישיב - חילול שבת בחשש "רחוק" של פיקוח נפש

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב - 14

ג. נראה כי הוראה זו של הגרי"ש אלישיב, מתאימה לגישתו בנוגע להוראה בשאלות של ספק פיקוח נפש, במצבים שהחשש הוא "רחוק", כפי שעולה משלושה פסקי הלכה למעשה, שהביא בשמו, הרב אברהם יצחק נריה, במאמרו בקובץ תחומין (ח"ג עמ' 24; והיו למראה עיני הגרי"ש לפני הדפסתם) "בשאלה העקרונית - האם הוראות מטכ"ל בנושא בטיחות, הוראות אחזקה ותפעול, מחייבות בכל מקרה עד כדי חילול שבת למענם, המסתעפת לשלושת המקרים הבאים:

[א] משאית מלאה מוקשים חנתה בשבת בלב מחנה רפידים, המותר לפרקה הואיל ואלו הוראות הבטיחות של חיל הנדסה או לחכות עד מוצ"ש.

[ב] שמירה בשבת מחוץ לעירוב במקום שאינו מסוכן, האם מותר ללכת עם המחסנית מחוץ לנשק כפי שקובעות הוראות הבטיחות בצה"ל או שיש לתוחבה בפנים, כדי להינצל מאיסור טלטול מחוץ לעירוב.

[ג] מקלעים חדשים הגיעו בליל שבת, למחרת היה צורך לצאת עמם לסיור. הוראות התפעול מחייבות לערוך ניסוי מקלעים מוקדם לפני הסיור. אין מקלעים אחרים בשטח, האם יהיה מותר לערוך ניסוי זה בשבת.

הגרי"ש השיב, שעקרונית הואיל ואיסור שבת אינו חמור אצלם, איננו יכולים לקבל כל חשש רחוק שלהם, ועל פיו לחלל שבת. אלא עלינו לבחון כל מקרה לגופו, לפי ראיות עיני הדיין עד מקום שידו מגעת, ולמעשה:

במקרה הראשון - שאלני קודם, האם שכיח הדבר שמוקש יתפוצץ. ועניתי, שזה עלול לקרות אך הדבר נדיר, וענה שאם כך אין לפרק בשבת.

במקרה השני - שאלני האם שכיח הדבר שכדור יפלט מנשק טעון. ועניתי, שבתת מקלע עוזי היה הדבר שכיח אך ברובי M-16 הוא מאד נדיר. ועל כך אמר אף שחשש פיקוח נפש רחוק יש בכך, יכניסו המחסנית בתוך הרובה. ובמקרה השלישי - שאל מה המצב בגיזרה, האם היו שם היתקלויות אם לאו בזמן האחרון. ועניתי, שהיה זה מעשה שהיה, אך לו יצויר שהגיזרה שקטה לחלוטין. ועל כך שאל, אם הבדיקה של המקלע הכרחית. ועניתי שהבדיקה חשובה מאד, אך כמוכן שמקלע כרגיל פועל. וענה שאם כן, לא יעשו את הבדיקה. ראשית, רחוק החשש שיתקלו באויב ויצטרכו להפעיל את הנשק. ושנית, חשש רחוק הוא שהמקלע לא יפעל, ומחמת שתי אפשרויות רחוקות אלו אין להתיר חילול שבת".

גדרי ספק פיקוח נפש

ד. בשו"ת רבי עקיבא איגר (סימן ס) כתב בביאור דברי הר"ש (מקוואות פ"י מ"ח) כי ב"חץ של מתכת התחוב בבשר יש סכנה", שאין כוונתו "דאיכא סכנה ממש או ספק סכנה, אלא דאיכא כאב וצער טובא ואפשר על צד הריחוק אחת מני אלף דיצמח מזה סכנה. דאף דאין אנו דנים את החץ כעת בכלל סכנה או ספק סכנה, מכל מקום כיון דאיכא צד אפשרות לבוא, לזה קורא בלשון סכנה, והשורש דאיכא דחק וכאב וצער גדול". ומבואר בדבריו כי "סכנה" פירושה הסתברות רחוקה עד כדי "אחת מיני אלף שיצמח מזה סכנה". אך כבר העיר רבי יצחק אייזיק הלוי הרצוג, בספרו התורה והמדינה (עמ' 13) על דברי רבי עקיבא איגר: "ומכל מקום הגדרה מדויקת אין לנו עדיין, שהרי גם ספק פיקוח נפש דוחה שבת, ומעולם לא שמענו גם במחלה שהיא ספק פיקוח נפש שהיא דווקא במחצה על מחצה, ועל כרחך שאפילו אם על פי רוב אינה סכנה, מכל מקום מחללים עליה את השבת. ומעתה צא ותן לי את המידה והקצב, וצ"ע בזה".

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב - 14

ואכן הגרש"ז אויערבך (שו"ת מנחת שלמה ח"ב סימן כט אות ד) הסתפק "לענין עיקר הדבר מה נקרא ספק פיקוח נפש ומה לא, **ועד איפה הוא הגבול**, גם אנכי בעניי הסתפקתי טובא בזה". וכתב: "מצד הסברא נראה לענ"ד דכל **שדרך רוב בני אדם לברוח מזה כבורח מפני הסכנה**, הרי זה חשיב כספק פיקוח נפש, וקרין ביה בכהאי גוונא "וחי בהם" ולא שימות בהם. אבל **אם אין רוב בני אדם נבהלים ומפחדים מזה, אין זה חשיב סכנה**". ומבואר בדבריו כי הגדרת "סכנה" ו"פיקוח נפש" נקבעים על פי **דעת בני אדם**, ורק מה "שדרך בני אדם לברוח מזה כבורח מפני הסכנה", נחשב כספק פיקוח נפש.

ידידי רבי משה מרדכי פרבשטיין, ראש ישיבת חברון, דן בהרחבה (קובץ אסיא, חלק נב-נג, כרך נד, אלול תשנ"ד, עמ' 100) בגדרי ספק פיקוח נפש, והוסיף בביאור הגדרה זו: "השאלה עד לאיזו רמת ספק נחשב ספק פיקוח נפש, אין לה תשובה אובייקטיבית. אלא **אם ההערכה המקובלת בציבור** היא, שהפעולה נעשתה לצורך הצלת נפש. מצב שנדרשת בו פעולה כזו, נחשב לספק פיקוח נפש. לפיכך יתכן מצב **שהציבור מתייחס אליו כאל מצב מסוכן**, ואע"פ שבאופן אובייקטיבי אחוזי הסיכון במצב זה אינם גבוהים יחסית, **יוגדר כמצב פיקוח נפש**. כגון נשיכת כלב שלא ידוע אם הוא שוטה, ייתכן שסבירות היותו נגוע בכלבת תהיה נמוכה בהרבה מאשר חציית כביש סואן, או הליכה במקום מסוים, ובכל זאת כיון שאנשים פוחדים מנשיכת כלב ומייחסים לכך סכנה, הרי כל פעולה שנעשית להצלת הנשוק כיון שנעשית כדי לחיות, נחשבת לפעולת הצלה ומוגדרת "וחי בהם", ומותרת בשבת".

ומכאן מסקנתו: "לא כל **ספק רחוק** נידון כספק פיקוח נפש, ונדרשת רמת ספק מסוימת, כדי להחשיב מצב נתון, כמצב של ספק פיקוח נפש. רמת הספק הנדרשת אינה קבועה, ואותה רמת ספק במצב אחד תיחשב כספק פיקוח נפש, ובמצב אחר לא תיחשב כספק פיקוח נפש. **מצב של ספק פיקוח נפש נקבע לפי המקובל אצל הבריות להעריך שקיים חשש סכנה**. ולכן מידת הסיכון שאנשים מייחסים למצב הנתון היא הקובעת, אם הוא נידון כספק פיקוח נפש".

לסיכום:

כפי שנכחנו לראות, השאלה מה מוגדר "פיקוח נפש" המתיר חילול שבת לצורך חיפוש אחר נעדר, נקבעת לגופו של כל מקרה ומקרה, ועל פי המקובל **בדעת בני אדם** האם אכן קיים חשש סכנה. ולכן גם ההכרעה **המעשית** אימתי יש חשש של **פיקוח נפש**, משתנה לפי **המציאות** בשטח.

אין ספק כי במקרה של חשש **לפעילות עויינת של מחבלים**, להחלטת גורמי הצבא והבטחון יש משקל מכריע בקביעה ההלכתית, האם מדובר בפיקוח נפש המתיר חילול שבת, ואפילו **בספק** סכנה מותר לחלל שבת בחיפוש אחר הנעדר.

בכל מקרה אחר של היעדרות, יש לפעול על פי קביעת המשטרה וגורמי מקצוע אחרים בהערכת הסכנה הנשקפת לחייו של הנעדר.

• • •

ונראה לדון בשיקול נוסף, המצטרף להכרעה, האם מותר לחלל שבת בחיפוש אחר נעדר, ואפילו כאשר אין חשש סכנת חיים - **מצבם הנפשי** של בני משפחתו, הנמצאים **בדאגה ובחרדה** לשלום יקירם. בענין זה, במישור **המעשי**, יש להבדיל בין **מצבים** שונים, אשר בחלק מהם יש חשש **סכנה** כתוצאה מ"**טירוף הדעת**", ובין **בני אדם** שונים - והכוונה למי שסובל מהפרעות פוסט-טראומה [PTSD Post-Traumatic Stress Disorder] ובקיצור: או מחרדות, שעבורו הדאגה וחוסר הוודאות, עלולים לגרום במצבים קיצוניים **לסכנת חיים**.

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב - 14

חילול שבת לצורך יישוב הדעת - נדון כפיקוח נפש

ה. לעיל [סימן ג] הבאנו מקורות לכך כי יש מצבים בהם צורך נפשי נדון כפיקוח נפש, נחזור בקצרה על עיקרי הדברים:

• **יולדת** - במשנה במסכת שבת (פי"ח מ"ג) ובסוגיא (שם קכח, ב) מבואר ההיתר לחלל שבת לצורך הרגעת יולדת משום "איתובי מיתבא דעתא" - כדי ליישב את דעתה, דהיינו להרגיע אותה בגלל שהיא חושבת שהן זקוקות לנר. דין זה נפסק בשו"ע (או"ח סי' של סע' א) "מדליקין ליולדת נר אפילו היא סומא". וכתב המשנה ברורה (ס"ק ג) "ואע"פ שחברותיה יודעות לעשות לה כל הדברים הנצרכים לה, אף על פי כן קים להו לחכמים דלא מיתבא דעתא דיולדת כששרויה בחושך". וכתבו תוספות (שם ד"ה קמ"ל) "שיותר יכולה היולדת להסתכן על ידי פחד שתתפחד שמא אין עושים יפה מה שהיא צריכה, ממה שיסתכן החולה ברעב". כלומר, עיקר החשש הוא שהפחד שלה יגרום לה סכנה, ולכן החיוב ליישב את דעתה הוא בגדר "פיקוח נפש".

מטעם זה התיר בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן קלב) לבעלה או לאמה של היולדת להצטרף אליה בנסיעה לבית החולים "כיון דמצינו ביולדת שעלולה להסתכן מחמת פחד, מי הוא שיכול לסמוך על חילוקים בחשש פקוח נפש. ולכן אם אומרת שהיא מפחדת אף אחרי שמסבירים לה שאין מה לפחד ליסע בעצמה, יש בזה חשש פקוח נפש וצריך הבעל או האם ליסע עמה". ומפורש בדבריו כי הצורך ליישב את דעתה של היולדת כדי שהפחד שלה לא יגרום לסכנה, הוא צורך המוגדר כפיקוח נפש, המתיר למלווים להצטרף אליה בנסיעה לבית החולים.

• **חולה שיש בו סכנה** - הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פי"א הי"א) פסק: "מי שנשכו עקרב או נחש, מותר ללחוש על מקום הנשיכה, ואפילו בשבת, כדי ליישב דעתו ולחזק לבו, אף על פי שאין הדבר מועיל כלום, הואיל ומסוכן הוא היתירו לו, כדי שלא תטרף דעתו עליו". ב"לחשה" יש איסור תורה של "מנחש וְחִבֵּר חֶבֶר" (רמב"ם שם הי"ב), ואיסור זה הותר כדי שלא תיטרף דעתו של חולה מסוכן. וכנראה הסיבה לכך, היא שטירוף הדעת מוגדר כמצב של פיקוח נפש, הדוחה איסורי תורה.

כיוצא בזה פסק בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן (סימן רפא) במענה לשאלה ב"אחד שנשבע על דעת רבים שלא ישחוק בשום שחוק שיש בו מעות, ונשתטה, ואחר כך נשתפה מקצת ולפעמים חוזר לשטותו, ויום אחד צחקו לפניו ומצא מנוח וירווח לו - אם מתירים לו מחמת כך או לאו". ולמד הרמב"ן מההיתר לחלל שבת ליישוב דעתה של היולדת כי גם כאשר "איכא רוח רעה תקפה אפשר דאתי בה לידי סכנה ומשום יתובי דעתא שרינן ליה". ועוד זאת מצאנו בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' רמה) להתיר כתיבת קמיע בשבת "לחולה שיש בו סכנה או ליולדת היכא דאינה תבעי ליתובי דעתייהו, אף על פי שאין אנו יודעים אם הוא מומחה אם לאו". וכן מפורש בשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' נד) "מכאן נראה שאפילו מפני ישוב דעתו של חולה, ואפילו אינו צריך לרפואתו אלא ישוב דעתו, מדליקין את הנר אע"פ שהוא סומא ואינו נהנה מן האור. והוא הדין לשאר מלאכות שהחולה מתיישב דעתו בהן שעושין אותן בשבת".

הנה כי כן, מתבאר איפוא, כי מצבם הנפשי של יולדת וחולה מסוכן, מוגדר כפיקוח נפש המתיר חילול שבת. אך עדיין יש למצוא מקור כי גם חרדה ומצוקה נפשית של בריא יכולה להיות מוגדרת כפיקוח נפש.

פחד ומצוקה נפשית - היתר מדיני פיקוח נפש

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב - 14

ו. ונראה להוכיח כי גם אצל **בריא** תיתכן מצוקה נפשית, המוגדרת פיקוח נפש על פי ההלכה.

במסכת יומא (פד, ב) מבואר, כי כאשר תינוק נמצא מאחורי דלת נעולה, מותר לחלל שבת להצילו בגלל **שהפחד** של התינוק עלול לגרום לו **לסכנת נפשות**: "ראה שנעלה דלת בפני תינוק, שוברה ומוציאו, והזריז הרי זה משובח", ופירש רש"י: "ננעלה דלת והתינוק נבעת". וכן נפסק בדברי הרמב"ם (הלכות שבת פ"ב הי"ז) "ננעלה דלת בפני תינוק **שובר הדלת ומוציאו** ואף על פי שהוא מפצל אותה כמין עצים **שראויים למלאכה, שמא יבעת התינוק וימות**".

וכתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן עה) "למדנו מהלכה זאת, כי **הבעתה גדולה ספק פקוח נפש הוא**, ופשיטא דזה **גם בגדולים**, ומצינו כמה עובדות בחז"ל כי התרגשות פתאומי גרם למיתה. אם כן נהי דמצאות זה שננעל דלת לפניו לא שייך בגדולים דאינם נבעתים מזה, אבל פשיטא דנבעת ממש במצאות אחר אפילו גדול ורואים הסימנים לכך, **דמצוה לחלל שבת עליו**".

גם בספר תורת היולדת (פרק יב סעיף ב) התיר לנסוע בשבת משום "יתובי דעתא" של ילד מבוהל: "יולדת ובעלה שנאלצו לנסוע בדחיפות לבית חולים והשאירו את ילדם לבדו בבית, יש מקרים שהבעל חייב לחלל שבת **לשוב לביתו מחשש סכנה לילד שנשאר לבדו** נעול בבית, והכל לפי הענין. ואם באפשרותו לשוב באמבולנס שחוזר לתחנתו בהיתר, יעדיפנו". ומבואר כי הארכת הנסיעה בשבת הותרה לא בגלל ה'יתובי דעתא' של היולדת, אלא לצורך 'יתובי דעתא' של הילד.

חילול שבת להצלת אדם שעלול לאבד את שפיותו

ז. בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סימן לד) נשאל "בענין אדם שעלול לאבד צלילות דעתו ולחיות כשוטה שיפטר מן המצוות, וניתן להצילו אם יחללו עליו שבת - האם חייבים להצילו. ותמצית שאלתו, האם קיום מצוות של כל ימיו שעלול אדם לאבד, הוא בגדר פקוח נפש ומותר לחלל עליו".

בתחילת דבריו כתב הרב ואזנר: "הנה פשוט לידי, דלהציל אדם שלא יתהפך מפיקח שולט על עצמו, לשוטה גמור שאינו שולט על עצמו, הוא פיקוח נפש גמור. וכמבואר תענית (כב, ב) לענין יחיד הנרדף מפני רוח רעה, וכתב רש"י, ורץ והולך שמא יטבע בנהר או יפול וימות, ונפסק כן להלכה באו"ח (סי' רפח סע' י) דהוא בגדר סכנת נפשות. ופשיטא דנכנס רוח רעה לאו דווקא, אלא כל אבדת הדעת כן הוא, דזיל בתר טעמא, דשמא יטבע או יפול, וזה שייך בכל שוטה". כלומר, כאשר יש חשש כי איבוד צלילות הדעת, יגרום לחוסר שפיות קיצוני העלול להביא לידי מעשים אובדניים, אין כל ספק שזהו פיקוח נפש, שבעבורו מחללים שבת.

בהמשך דבריו הביא את מה שכתב בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן [לעיל אות ד], שהתיר חילול שבת למי שתקפה אותו רוח רעה היות ו"אפשר דאית בה לידי סכנה ומשום יתובי דעתא שרינן ליה". ולמד מדבריו: "ואם כן מפני רוח רעה מותר לחלל שבת לכתחילה, דכחולה שיש בו סכנה הוא".

הרב ואזנר הוסיף עוד טעם להתיר עליו חילול שבת כאשר יש סכנה לאיבוד שפיות, בהקדם הטעמים שנתבארו במסכת יומא (פה, א) מדוע פיקוח נפש דוחה שבת: "רבי שמעון בן מנסיא אומר, וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁבְת (שם, טז), אמרה תורה: **חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה**". ולדעת שמואל הטעם נלמד מהפסוק (ויקרא יח, ה) וְיָחִי בָּהֶם - **ולא שימות בהם**". וכתב הרב ואזנר: "וכבר כתבתי בביאור בשבט הלוי (ח"ג סי' לז) דלהלכה שני הטעמים אמת, הן טעם דוֹחֵי בָּהֶם ולא שימות בהם, והן הטעם דכדי שישמור שבתות הרבה. וכמבואר ממגן אברהם (או"ח סי' ש"ק כט; ובנדון חילול לשבת להצלת נערה שנחטפה מביתה להוציאה מכלל ישראל) דאע"פ שאינו בגדר סכנת הגוף רק סכנת ביטול המצוות, דמותר לחלל עליו שבת [ומפורש בדבריו כי הכריע כן משום שנקט להלכה את הטעם

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב - 14

"חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה". ולהלכה פשוט דזה בגדר פיקוח נפש, והיתר חילול שבת לצורך שמירת המצוות כל ימיו".

נמצאנו למדים, כי מצוקה נפשית שעלולה לגרום לחוסר שפיות עד כדי הגדרה הלכתית של שוטה, שפטור מכל המצוות, נחשבת פיקוח נפש, המתיר חילול שבת.

האם סכנת שברון לב מוגדרת כפיקוח נפש

ח. זאת ועוד, לעיתים יש נסיבות שבהן מצב נפשי של שברון לב, עשוי להיות מוגדר פיקוח נפש.

האדר"ת (קונטרס עובר אורח סימן שלד) הסתפק, האם מי שרואה לנגד עיניו את שריפת כתבי היד של חידושי התורה עליהם יגע ועמל שנים רבות, רשאי לחלל שבת להצלתם "דהוי ליה ספק סכנת נפשות למי שעמל ויגע בהם כל ימיו, ויוכל לבוא לידי חולי מעגמת הנפש רחמנא ליצילן, וכמו ששמעתי על הגאון ר"א חרל"פ שהיה אבד"ק ביאליסטוק, שקרה אסון לכתבי קודש שלו, ולא האריך ימים מעוגמת הנפש, לא עלינו".

בספר משנת אברהם (סי' שלד אות א) הביא את דברי האדר"ת, וחיזק את סברתו מביאורו של האגרות משה (יו"ד ח"ב סי' קעד) לדברי תוספות (בבא מציעא קיד, ב ד"ה אמר) שאליהו הנביא [שהיה כהן] החיה את בנה של האשה הצרפית "משום פיקוח נפש", שאין כוונתם לפיקוח נפש של המת אלא "פיקוח נפש של האם שהיתה מצטערת מאד". הנשמת אברהם הוסיף: "ותנא דמסייע ליה לבעל האגרות משה, שמצטערת מאד נקרא פיקוח נפש, כתב הנצי"ב (עמק שאלה, סימן קכ ס"ק ג) בפירושו על הגמרא (ברכות לא, א) שאמרה חנה אלך ואסתתר לפני בעלי. והקשה הנצי"ב, וכי שרי [לחנה] לגרום מחיקת השם [הכתוב בפרשת הסוטה]. אלא צריך לומר שראתה חנה עצמה מסוכנת, כמאמר רחל ליעקב ואם אין מתה אנכי, כך ראתה חנה שתמות מצער רעה ויגון של קנאה, ומפני פיקוח נפש שרי. ושמעתי ממור"ר הגר"י נויברט ששאל, לכאורה יוצא מכאן, שאדם שרואה את כל רכושו עולה באש בשבת, ועקב זה יש חשש שמרוב צער יחלה ויסתכן, שיהיה מותר לכבות את האש בשבת, כדי למנוע סכנת נפשות שלו".

רבי שלמה זלמן אויערבך בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז) בהתחלה, לא הסכים עם סברא זו, וכתב לחלק בין סכנה ממשית לגוף ובין סכנה הנגרמת כתוצאה מעוגמת נפש: "אף על גב דמצינן להרא"ש שכתב בריש פרק שמונה שרצים במי שפרעוש עומד על בשרו בשבת ונושכו "מותר ליקחנו ולהשליכו מעליו, דאינו כמתכוין לצודו אלא כמתעסק שלא ישכנו, אפילו הכי בהפסד מרובה של ממון אף על גב שהכאב והצער הוא גדול פי כמה, והיה מסכים שיקטעו לו ידו אם על ידי זה ינצל רכושו, אפילו הכי אסור. והיינו משום דצער הגוף ממש שאני, וכהני תלת דפטור ומותר, צידת צבי ונחש ומפיס מורסא. דבזה שנותן אל לבו ומצטער הרבה אין מתחשבים כלל, משום דחשיב כאילו הוא ממית עצמו ולא האש".

ולאור זאת הסיק: "ונראה דהנה מי שהוא עשיר מופלג ונפלה בשבת אש ברכושו, אף על גב שכביו הוא רק מלאכה שאינה צריכה לגופה, אפילו הכי אסור לכבות, אף על גב שצער גדול עד מאד בראותו אש אוכלת ושורפת לעיניו את כל רכושו ויהפך מעשיר מופלג לעני המחזר על הפתחים, וגם יש מקום לחשוש לנגישות והלבנת פנים שלא כדין מבעלי חובות, וגם אפשר שיחלה האיש מרוב צער וימות". וכן הובא בשמו בקצרה בספר שולחן שלמה (ערכי רפואה ח"א עמ' צז) "לא התירו חז"ל לכבות דליקה בשבת מחשש פיקוח נפש כשרואה שכל רכושו נהפך למאכולת אש, דמאחר שאין גוף האש סכנה כי אם מה שנותן אל לבו ומצטער ואינו מתחזק בבטחון בהשי"ת, דבר זה נחשב כאילו האדם מתאבד בידיים".

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב - 14

אולם נראה שלבסוף הגרש"ז שינה את דעתו, כפי שהובא בספר שולחן שלמה (שם, הערה כב) במכתבו של רבי אביגדור נבנצל בנדון: "הרבה נשאתי ונתתי ודנתי לפני אדמו"ר [הגרש"ז אויערבך] בזה, ונלע"ד שבסוף ימיו הסכים דאין הכי נמי גם בשריפה יש לחוש לחולי לב". לפי עדות זו, ככל הנראה חזר בו הגרש"ז מדעתו, ובערוב ימיו נטה להתיר כיבוי דליקה בשבת כשיש חשש ברור לשברון לב שיביא לידי פיקוח נפש.

אלא שבגוף הסברא צריך עיון, שהרי החשש שכתוצאה מהדליקה יגרם שברון לב ויש להחשיב זאת כ"ספק פיקוח נפש" היה גם בזמן חז"ל ומרן השו"ע וכל הפוסקים הבאים אחריהם, שבכל זאת אסרו כיבוי דליקה בשבת. אולי הגרש"ז סבר בסוף ימיו, שהעיתים השתנו, ובזמנינו הרבה יותר בני אדם נמצאים במתח גדול ובלחצים נפשיים, ולכן החשש לסכנת נפשות כתוצאה משברון לב הוא מיידי, וצ"ע.

חשש פיקוח נפש אצל בריא עם עבר רפואי נפשי

ט. בספרנו רץ כצבי - רפואה ופיקוח נפש (סימן ט) נתבאר בהרחבה, האם מותר לחלל שבת לצורך טיפול בנפגעי חרדה ופוסט-טראומה.

באתר האינטרנט של ישיבת הכותל, הובאו שאלות שנשאל הרב אביגדור נבנצל, רבה של העיר העתיקה, בנדון טיפול בנפגעי חרדה בשבת: "בעקבות המצב הביטחוני, ילדים ומבוגרים נקלעים להתמודדות עם מצבי חרדה הכולל לעיתים התקפים. האם ישנה התייחסות הלכתית לדרכי הטיפול המותרים כאשר מציאות זו מתרחשת בשבת. האם ישנו חילוק בין ילדים למבוגרים [הגמרא ביומא התירה לשבור דלת באופן שיש בכך חילול שבת כדי לחלץ ילד המפחד באופן שעלול להסתכן]. עד כמה ניתן להתחשב בבריאות הנפשית של אדם בריא [לא חולה שיש בו סכנה] כאשר דנים בשאלות של חילול שבת במציאות של חרדה". הרב נבנצל, השיב כדרכו, בקצרה: "מותר לחלל שבת במצב העלול להוביל לשיגעון, הגדרה זו שייכת ביחס לכל הגילאים".

אולם למעשה, יש לדעת כי ברפואת הנפש, יש פרטים רבים, וסוגים שונים של בעיות ומחלות נפשיות. רבי יצחק צבי אושינסקי, אב"ד חיפה, סיכם בקצרה (תחומין, קובץ לח עמ' 197) את הסוגים השונים של מוגבלויות נפשיות בנדון סידור גיטין: "[א] איש בעל פחדים לא מבוססים, כגון מי שמפחד לצאת מביתו מסיבות שונות. [ב] חולה נפש בעל מחלה מוגדרת המשבשת את דעתו, כגון מחלה נפשית, סכיזופרניה או מחלת מאניה-דיפרסיה. [ג] בעל מרה שחורה - דיכאון. [ד] בעל דמיונות, כגון מי שסבור שהוא המשיח. [ה] פתי ביותר, מי שדעתו קלושה, ותבונתו כשל ילד קטן".

לאור זאת, השאלה האם הסובל ממחלות נפש מוגדר "שוטה", וכפועל יוצא מכך האם יש חשש שמצוקה נפשית תגרום למצב של "שוטה", וממילא האם יש לזה דין חולה שיש בו סכנה - משתנה כמובן, לפי הסוגים השונים של הבעיות והמחלות הנפשיות.

מתוך כך הסיק הרב רמי ברכיהו, במאמרו בנדון חיפוש נעדרים שטבעו בכינרת בשביעי של פסח: "אדם שכבר נמצא במצב של טירוף הדעת, או שהיה בעבר במצב נפשי קשה וקיים חשש שיחזור למצבו - הפוסקים הגדירו אותו כחולה שיש בו סכנה. אם בגלל הסבירות שיפגע בעצמו או באחרים, אם משום שמציאות של טירוף הדעת עלולה להביא בצורה כזאת או אחרת למצב של סכנה. אולם דיון שונה כאשר עוסקים באנשים בריאים ונורמטיביים שמחמת אירוע פתאומי ישנו חשש שתפתח אצלם תגובה פוסט-טראומתית, שתגרום לאיבוד שפיות הדעת ולסכנה. במקרים מעין אלה יש לבקש מאנשי מקצוע ורופאים להעריך, האם מחמת האירוע הם עלולים להגיע לידי סכנה או טירוף הדעת - וכאשר ישנו חשש כזה, מחללים עליהם את השבת. בנדון דידן, אמנם מצב משפחות הנערים ששהו בחוף הכנרת היה קשה ביותר, אולם מצבם לא העלה חשד שאם לא ימשיכו את החיפוש ביום טוב, הם עלולים להגיע למצב של טירוף הדעת וסכנה. ואם כן לכאורה לא היה מקום להתיר את החיפוש ביום טוב".

חיפוש נעדרים בשבת ויום טוב - 14

חיפוש נעדרים ביום טוב

י. עם זאת, בהמשך דבריו כתב הרב ברכיהו, כי בדרך כלל, האיסורים הכרוכים בחיפוש אחר נעדרים ביום טוב, כאשר יש צורך בנסיעה ברכב, סירות משטרה, הפעלת אמצעי קשר ותאורה - הם **מדרבנן**, על פי הכרעת הגרש"ז אויערבך (ספר מאורי אש פרק א) והגר"ע יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ב סימן כו) שאיסור ה**בערה** ביום טוב הוא מדרבנן. וכמו כן כיבוי מכשירים אלו נעשה על ידי עצירת זרם החשמל באופנים של גרמא, ועל כן האיסור הוא מדרבנן.

אשר על כן "ניתן היה להתיר את המשך חיפוש הנעדרים הנעדרים משום מצבם הנפשי של בני משפחות הנעדרים, שאף שלא היה במצבם חשש לסכנה או לטירוף הדעת, נראה כי מצבם הנפשי לא גרע **מחולה שאין בו סכנה**. וכשם שהתירו לחולה שאין בו סכנה איסורי דרבנן, נראה שהוא הדין בנידון דידן להתיר שימוש באמצעים אלה לצורך החיפוש במי הכנרת. אמנם ההיתר שניתן הוא רק לגבי המכשירים הנזכרים, ורק משום שמדובר ביום טוב שישוד האיסור בו במכשירים אלה הוא מדרבנן".

סוף דבר

הרב אלכסנדר לוינזון, רב משמר הגבול, בספרו סוגיות בהלכות צבא ומשטרה (עמ' קפ) סיכם בקצרה את ההנחיות ההלכתיות בנושא חיפוש נעדרים בשבת:

"חיפוש נעדרים - כל הזריז לחלל שבת במקום שיש בו סכנה, הרי זה משובח. ולכן מותר להפעיל כל כח נחוץ לצורך חיפוש, ולהשתמש בכל האמצעים המקובלים, אם יש חשש לפקוח נפש של הנעדר.

הגדרת נעדר - אין בהלכה התייחסות להגדרת נעדר, ובמקרה זה תופסת ההגדרה המשטרית.

הגבלה בזמן לנעדר - כל זמן שאין ודאות מוחלטת על מצבו או על מציאתו של הנעדר, נחשב הנעדר כנעדר, ומצוה לעשות הכל כדי לחפשו ולמוצאו".

בנוגע לקביעה מהו "פיקוח נפש" המתיר חילול שבת לצורך חיפוש אחר נעדר, נתבאר לעיל שכל מקרה ומקרה נדון לגופו, וההכרעה **המעשית** אימתי יש חשש של **פיקוח נפש**, משתנה לפי **המציאות** בשטח.

ובאשר להתיר לחלל שבת בגלל מצבם הנפשי של בני משפחות, הנמצאים בדאגה ובחרדה לשלום יקירם, ראשית כל, כפי שנתבאר לעיל, יש לברר אצל רופאים ואנשי המקצוע מה מצבם הנפשי של קרובי הנעדרים בשעת מעשה, ועל פי חוות דעתם יש להבדיל בין מצבים שונים ובני אדם שונים:

- מצבו הנפשי של **חולה מסוכן**, מוגדר **כפיקוח נפש** המתיר חילול שבת.
- מצב חרדה קיצוני, כדוגמת תינוק או מבוגר הנמצא מאחורי דלת נעולה, שהפחד שבו הוא נתון עלול לגרום לו **לסכנת נפשות**, עשוי להיות נחשב כפיקוח נפש.
- מצוקה נפשית שעלולה להגיע עד לכדי "טירוף הדעת" ומצב של **שוטה**, היא פיקוח נפש.
- יש נסיבות שבהן מצב נפשי של **שברון לב**, עשוי להיות מוגדר פיקוח נפש, כדוגמת אדם הרואה את כל רכושו עולה באש בשבת, ועקב זה יש חשש שמרוב צער יחלה ויסתכן **סכנת נפשות**.
- וכאשר יש חשש, ולו קל שבקלים, לסכנת נפשות, יש לפעול על פי ההלכה הפסוקה שמחללים שבת גם **בספק** הצלת נפשות.